

FÉJA GÉZA

Vallomás Rákócziról

Az újkor nemzetet teremtő s megtartó hősei közül Zrínyi, a költő, Rákóczi és Széchenyi István a szentháromságom. Vallomásomnak nincsen másokat kicsinyítő célzata, csupán annyit jelent, hogy nevükre egész emberi lényemmel reagálok, nem csak gondolatok árjával, de érzelmi lávámmal is. Válságos hónapok állanak mögöttem, égő, görcsös, szúró fájdalmak a belső mezőn a szív körül, mintha nap mint nap friss sebet kaptam volna. Karácsonyra pedig megérkezett a láz, egész éjjel piritotta a testem, és vonultatta a víziókat. Egyik este a romhányi csatáról olvastam, majd azt álmodtam, hogy én is a csatamezőn fekszem hideg, kemény földön, fölöttem sötét, baljós felhők; kiáltani szeretnék, de nem bírok, nem tudom élek még, vagy ez a halál? Azért jött ez a betegség, hogy testem is éljen át valamit a tényleges kurucságból? Akkor tudunk igazán írni, ha élményeink kintpadra vonnak? Úgy lehet, ezért bocsátassék meg, ha talán rapszodiát írok; de nem volt a kurucság is gyönyörű, talán legszebb történelmi rapszodiánk?

Thaly Kálmán ernyedetlenül kutatta emlékeit, ebben rejlik vitathatatlan érdeme, ugyanakkor mesterkéltségre borította, holott nem volt szükség erre. Utóbb — igen helyesen — megindult a kuruc versek eredetiségének a vitája, ám a „válogatás” olykor csaknem irtássá fajult. Végül fölvetődött, hogy a kéziratok versköltészetten bévül léteznek-e „külön” kuruc költészet? Holott a döntő kérdés így hangzik: volt-e jellegzetes kuruc magatartás, s megörökítették-e egykorú művek? A kurucság elhalt az ügy bukása után, vagy folytatódott, mint áram és mélyáram? Ha pedig igennel válaszolunk, akkor hol s mikor kezdődik a kurucság? Zrínyi Miklóst ügyésze, bizalmasa, mondhatjuk jobb keze, Vitnyédy István „magyar Phoenixnek” nevezte, mert újjászületett Mohács tűzéből, hamujából, porából, a nagy sokk félelmetes utóbajából, önálló országban merészelt gondolkodni, s szerte kiáltotta a vagy-vagy elszántságát: „Ha Váradot vissza nem vesszük, ha Erdélyt elvesztjük, ne is hadakozunk bár azután, hanem avagy most, avagy sohasem; fussunk ki az országból, ha eztet resteljük. Úgy hallom Braziliában elég pusztá ország vagyón, kérjünk spanyol királytul egy tartományt, csináljunk egy coloniát, legyünk polgárrá.” Fölveti a nagy kivonulás, az új honalapítás gondolatát túl a tengeren, múltunkat, régi isteneinket magunk mögött hagyva, a reménység jegyében, hogy valahol a „pusztában” emberré egyenesedhetünk. Három század sem telik el, és Ady majd így búcsúztatja Justh Gyulát:

*Jaj, hátha azért mentél,
Mert megindulván a Föld, a Tenger és az Ég
Megindulunk mi is Te utánad
Magyar harcokat más csillagon keverni.*

Kuruc vers ez is, új Mohács, a leleselkedő magyar Apokalipszis előérzete. S ha Ady a kurucság betetőzője; elindítója a „Ne bánts a magyart”. Zrínyi 1661-ben

fejezte be, a kurucság első manifesztuma, a Recrudescunt és a Rákóczi-kiáltványok édesatyja, a kuruc magatartás törvénykönyvét, s mennyire jellemző, hogy a Rákóczi-forradalom nyomtatta ki, és szórta szét a hazában. Megírása óta kerek fél század telik el a szatmári békéig, és folyik a kuruc háború, akkor is ha egy időre megszakad; egyre több a léteben fenyegetett ember, rebellis köznemesek, gályarabság elől menekülő prédikátorok, szökött jobbágyok, szegénylegények; „kivonulás” ez is, a forradalmi tűz mentése, és sereglés új felkelés szítására. Szinte új társadalmi rend alakul, a „bujdosóké”, s megszületik a kuruc lélek teli dühvel, elszántsággal, de költészettel és áhítattal is. Balassi Bálint profán litániát szerzett versben a végbeliek katonaiénak, a Beregből elbujdosott Szöllősi Mihály prédikátor egész imakönyvet, „Az Úrért és Hazájokért Elszéledett és Számkivetett Bujdosó Magyarok Füstölgő Csepűjét”. Lírai prózája egyik legkülönb bizonyosságtétel a korai kurucság érzelmi kultúrájáról. Ószövetségi jeremiád és újszövetségi áhítat. Mellverés, könyörgés, per, követelés, sőt vád, hogy Isten „megszegvén az esküvel tölt szövetséget »átköltözött« mi közülünk a minket üldözőknek seregibe”. Lángolnak és virítanak mondatai, s milyen nagyszerűen váltja a költői hangot, előbb még szinte káromkodott, most pedig felsír, akár az elárvult gyermek: „nincs ki élő kenyeret szegne nekünk”. Mekkora méltósággal parancsolja Urának: „Szánd meg dicsőségedet”. Szöllősi a magyar Ószövetségnek, az otthonából elűzött, pusztában bolyongó, bujdosásra ítélt nemzetnek belső történetét örökíti meg. Azoknak a prédikátora, pásztor a és szószólója, akik „markukban hordozzák lelküket”. És milyen merész költői képek szakadnak föl belőle: fojtsa az úr ellenségeinket „a Jézus oldalából kifolyt véres tengerbe”. A magyar Anyaszentegyház „vérfejes zászlaja alá” szólítja Istenét. Mózeset tűzoszlop vezette, a magyar bujdosó prédikátor többet követel: „... légy körös-környül nekünk tűzfallal gyanánt, állj mi közinkbe és ellenségink közébe tűznek oszlopában”. Ilyen hangon könyörögni csupán az Ószövetség prófétái merészkedtek.

Talán nem véletlen, hogy könyve II. Rákóczi Ferenc születésének az évében jelent meg. Ez a történelmi hang jutott el Rákóczihoz Lengyelbe, és hívta haza. Ezen a hangon sírtak, könyörögtek, követeltek a parasztok, midőn első kísérlete után egy időre vissza kellett húzódnia. Ezt a hangot hallatta a török síp, midőn nyergelőt fújtak: sírokat pattantott, a világ oszlopait rázta. Ám, Szöllősi beszéde a könyv végén megszeli, eljut az önfeláldozás tiszta mámoráig: „Ímhol vagyok Atyám! hogy cselekedjem a te akaratodat, elmegyek és váltságnak árul adom az én életemet, hogy megfizessem az elesett embernek adósságát.” Később Rákóczi beszédeiben, majd Vallomásaiban mintha ugyanez a hang csendülne meg.

Így hirdette az ígét a „szent háború” prédikátora, mert a kurucság az volt, vérrel s emberi verejtékkel megszentelt, minden szabadságharcunknál tovább tartott, s ha pillanatnyilag szünetelt, akkor is égett az ország, hullott az ember. Zrínyi Péterék híjával találtattak, majd vést jósló csend után Thököly Imre következett, ő sem volt sokkal különb, csak a feszültség nőtt, s ezért számosabb, elszántabb rebellis erő sorakozott fel. Thököly még országos távlattal is alig rendelkezett, nem hogy Európában tudott volna gondolkodni. Zrínyi Ilonára áhítozott, nevéért, rangjáért és nem utolsósorban vagyonaért, el is nyerte, de Zrínyi, a költő szelleme, katonái és erkölcsi hagyatékából mit sem tett magáévá, hadi disciplináját talán nem is ösmerte. Alatta lett általános harcmodor a portyázás, főfő hadicél pedig a préda szerzése. Lecsaptak az ellenségre, elsöprő rohammal megszalasztották, azután a mállás szekerekre vetették magukat, a labanc pedig visszafordult, s győzött. De bármit mond a látszat, még sem „rablóhadjárat” folyt. A kurucok jobbára bizonytalanságban hagyták családjukat, s midőn hazatértek, olykor üszkös romok fogadták őket, a család pedig ki tudja, merre futott, ha ugyan nem heverték a csontjai szanaszét. A kuruc düh országos arányú volt, ugyanakkor mérhetetlen egyéni keserűség, s a kettőt alig lehet elválasztani egymástól. Thököly hibája abban rejlik, hogy vezéri szerepet vállalt, de nem bírt hadi regulát teremteni. Nem ütötte meg a hadvezér, az államférfiú, de még a mindenkire kötelező emberi erkölcs mértékét sem. A gyermek Rákócziból — megelőzve a Habsburgokat — „Sasfiókot” akart csinálni, csak

parlagibb eszközökkel. A kurucság történelmi elhivatottságára vall, hogy a nagy csalódást, Thököly csődjét is kiheverte, sőt új mélyáram tört fel.

Eddig a protestáns köznemességé volt a főszerep, most azonban Órás András és Tokaji Ferkó nyomában előre tör a nép. Mintha Dózsa György mozdult volna meg sírjában, szélesebb sodrású népi forradalom készülődik, s Lengyelből haza hívja Rákóczit. Rákóczi nem tétovázik, átlépi a határt, visszavonulásra kényszerül, de egyhamar újra megjelenik. Saját szemével látta, hogy rongyos, alig fölfegyverzett jobbagyok seregelemek, tisztjeik kóborló mesteremberek vagy bocskoros nemesek. A vagonos nemesek várakba, erődített városokba húzódtak, ugyanúgy rettegtek a parasztforradalomtól, mint a németektől. Távol áll tőlem Rákócziból „népi forradalmárt” csinálni, de tény, hogy a német-római szent birodalmi herceg, a haza leggazdagabb főnemese vállalta ennek az egyelőre bizonytalan sorsú paraszti áradásnak a vezérletét, s ez a szolidaritás később sem hunyt ki benne. Szalay László, egyik legmegbízhatóbb történetírónk állítja: „... a hír, hogy Károlyi Sándor Rákóczihoz pártolt, hogy a hűségi esküt letette kezébe, rövid idő múlva ezekkel növesztette a kuruc sereget, melynek a nemesivel ellentétet képző pórtypusa most mindinkább országossá alakult”. Károlyi, a legkörültekintőbb főúr, ezzel a lépésével csakugyan példát mutatott a tétovázó nemeseknek, ugyanakkor csatlakozása több tekintetben végzetesnek mondható. Ő gyűjtötte maga köré a Thökölytől örökölt, portyázó hadmodorhoz szokott, prédára éhes tiszteket, és a végsőkig ragaszkodott hozzájuk, ezek pedig a folyamatosan grasszáló pestis mellett hadászati pestist terjesztettek. Rákóczitól tudjuk, hogy Károlyi nem csupán harácsol, de kereskedett is, katonái a zsákmányolt holmit többnyire elköttyavetyélték, s megbízottjai vették meg, ő pedig busás áron adta tovább. Úgy vélem: a szatmári békét nem „áruló”, de a harácsoló „nagy gazda” kötötte, mert immár a szerzett javak megőrzésében és békés gyarapításában látott jó üzletet; számításaiban nem is csalódott.

A háború nemzeti szabadságharcá vált, nem is lehetett volna tartós, ha nem szélesedik azzá. De Rákócziban s közvetlen környezetének haladó köznemeseiben már a későbbi reformkorszak eszméi csíráztak, mivel tudták, hogy a „nemesi nemzet” egyedül képtelen nagy történelmi feladatok megoldására. Ám, terveit éppen leghűségesebb embere, ugyanakkor a rendi párt vezére, Bercsényi Miklós ellenezte meg. S vajon kit tehetett volna a helyébe? A tehetséges, európai műveltséggel, sőt tekintéllyel rendelkező, de megbízhatatlan Forgách Simont? A rendi párt merevsége elsősorban a hadügynek ártott. A nemesség jelentős része viszolygott a katonaságtól, a szegénylegényekről nem történt emberi jövőt biztosító gondoskodás; Rákóczi paraszt katonáinak szabadságot és földet akart adni, a földesúr azonban visszahurcolta, és irgalmatlanul büntette a katonáskodó jobbágyot. A kuruc háború sok ellentmondása között ez volt a legnagyobb, a legpusztítóbb.

Történelmünkben Rákóczi az első, aki a társadalmat osztályai szerint elemezte és értékelt. A rendi társadalomból szinte teljes mértékben csupán a protestáns köznemességre számíthatott, ezekből alakított kormányt, ám ennek a hatáskörét a szécsényi gyűlés alaposan megnyirbálta. Még ijesztőbb dolog történt az ónodi országgyűlésen. Platthy Sándor, Rákóczi „minisztériumának” talán legtehetségesebb tagja, a közteherviselés bevezetésével meg akarta szüntetni a rendi állam pénzügyi anarchiáját. Állítólag csatlakozott a túróci ellenzékhez, ezért börtönbe vetették, Rákóczi azonban megmentette, és ismét környezetébe fogadta; aligha cselekszik így, ha Platthyt komoly felelősség terheli. A valószerűségi számítás azt sugallja, hogy a rendi párt a túróciakkal egy füst alatt Platthyt is véglegesen el akarta intézni, mert reformtervei valóban elevenébe vágtak. A fejedelemhez csatlakozott főrendűeket minden vonatkozásban anarchikus magatartás jellemezte. Kiemelkedő személyiség alig akad közöttük, csak gőgjük burjánzott, önteltségük alig ismert határt. Az alulról fölemelkedett és valóban kitűnő katonákat, mint Botyán Jánost, lenézték. Rákóczi katonai képességeit sem ismerték fel, parancsait félvállról vették, olykor egyenest ellenszegültek, ezért nem egy döntő csata elveszett. A katolikus klérus nem titkolta ellenszenvét; a pápa utóbb kiátkozással fenyegette a Rákóczihoz csatlakozott papokat. A polgárság támogatta, ez azonban nem sokat jelentett. A XVI. században

gyors fejlődésnek induló honi polgárságot Bécs gyorsan elorvasztotta, mert Magyarországnak a nyerstermelő gyarmat szerepét szánta. A kuruc háborút a nép indította, terheit szinte egészen a nép viselte, de jutalmát még elvben sem nyerte el.

És mégis ez a félig elvérzett, pestistől tizedelt ország a „szent háború” végén fejtett ki legtöbb erőt. Ez pedig csak azért történhetett meg, mert az „alsó Magyarország” hitt Rákócziiban. Tudatosan látták személyiségének rendkívüli méreteit? Úgy vélem, inkább érezték, mert nem hiányzott belőle az elhivatott ember természetes varázsa. Valóban a legkülönbek közé tartozott, akiket ez a föld adott. Hazájának megújhodást és európai szerepet szánt. Merész szándék volt az utóbbi? Valóban, de az egykorú európai helyzetben valószínűnek ítéltette. Külpolitikáját ugyanakkor teljes felelősség jellemezte, mert hazája szabadságát nemzetközi biztonsági szerződésekkel akarta körülbástyázni. Elmaradt, feudális társadalomban született, de túlnőtt azon, politikai gesztusai mind a jövőbe mutattak.

Nyílt kérdés: vajon mire kellett több időt s erőt tékoznia, diplomáciai erőfeszítéseire, vagy a széttagolt, ellentmondásaitól mindig robbanásra kész ország egyensúlyának fenntartására? A protestánsok sérelmeikkel tették próbára idegeit, a katolikusok előjogaik harsogásával gyötörték. A fejedelem túl volt a vallási tébo-lyon, a lényeg izgatta, megmaradásunkért viaskodott, s nem csoda, ha így fakadt ki: „Miért kínoztok engem olyannyira, keresztre miért vertek? Hányszor megesküdtem már nektek, hogy adott szavamat be fogom váltani, s ti még mindig nem adtok hitelt nekem, még mindig háborogtok?” A békepárt szívós alattomosággal meg akarta fertőzni a hadsereget is, Rákóczi ekkor mondotta talán legszebb beszédét a hadak előtt, rögtönzött, minden szava mélyből szakadt fel: „Lettem volna inkább oly szerencsés, hogy hazánk oltalma mellett veletek együtt gyarló testemet halomba rakattam volna, mintsem becstelenségeket okozó cselekedetekről kell emlékeznie most élő, de csaknem eltemetett vezérteknek. Mit akartok? Vérkíméléssel, harckerüléssel, erősségek elhagyásával, egy szóval szaladással édes hazánkat akarjuk megnyerni? ... Engedjétek, hadd keressem ellenségem fegyverét, mintsem veletek haldokló gyalázatos életet éljek”. Szöllösi Mihály imakönyvében „az élvén haló bús Lélek ... felromboltatik”. Mennyire más a két hang, mégis vérrokonok. De a nagy fejedelmet miként lephette el olyan gyötrelmes keserűség, mint a bujdosó pré-dikátort?

A válasz kéznélfekvő. A főurak, kik a feudális társadalom vastörvényei szerint döntő szerepet játszottak, legfennebb a fejedelem válláig értek, ezért megrettentek terveinek arányaitól, mivel merőben hiányzott belőlük az idő dimenziója, szokványokhoz ragaszkodtak, előítéletekben hittek, nem ugyan a mártíriumig, de egészen a vértolulásig. Nem keresték helyünket Európában, mert erejük kimerült saját helyüknek keresésében, saját helyzetük lehető legkedvezőbb biztosításában. Még a legjobbak egyike, Bercsényi is teljesen betelt önmagával. Rákóczi Európára figyelve akart országot építeni, hiányérzetek sokasodtak benne, olykor csaknem szétvetették. Megkőnyezte a szenvedésre ítélt jobbágyokat, elitet akart teremteni, telepítésre gondolt, mint egykor Bocskay, kétségbe ejtette iskolaügyünk elmaradottsága, maga gyakorlatoztatta csapatait, harcokat irányított, de hiányoztak a terveit megértő tábornokok, a közösségi élet mámora hevítette, ám egyre jobban éreznie kellett, hogy egyedül van, s azok is alig értik meg, akik szeretik. A magány érzete fojtogatta.

Ez a magány és a vele járó keserűség űzte időnként a lengyel palatina forró ágyába, ahol feloldódhatott, megtartó örömet és vigaszt nyert. Úgyének bukása után magánya még kínzóbb lett, nem elégítette ki a francia udvar ragyogása, és a másik véglettel kísérletezett, kolostorba vonult, magányát másfajta magánnyal próbálta gyógyítani de nem sikerült, mivel még mindig gazdagon sarjadt benne az élet. Végül Jenikő és Rodostó következett, itten is nagy vállalkozásba kezdett, ha a sors nem engedte, hogy új országot építsen, önmagát akarta újjáteremteni a katarzis tüzeiben. Befelé vonult, egyre kevesebbet érintkezett környezetével, lelke azonban ekkor sem indult töppedésnek, életérzését a sors kezgetlen csapásai sem törték meg, mindvégig egyetemes maradt. Megírta Vallomásait, ezt a látszólag vallásos alázatba

omló, valójában eretnek művet. Az egyháznak tetsző vallásosság a szertartások, az imák és az irányított elmélkedések állandó és változatlan gyakorlatának a fegyelme-re épül. Aki túllendül ezeken, áttöri a dogmák mohos falát, a vallás alapelveit kritika tárgyává teszi, a „bűnös ember” természetéhez, vagy a világ egyre inkább felismert törvényeihez viszonyítja, az eretnekké válik. A tételes vallás ezek szerint a végső dolgokról történő gondolkodásnak, az ember lelki növekedésének legfőbb gátja. Rákóczit untatták a szokványos imák, és ezt nyíltan bevallotta. Azt sem titkolta, hogy lelke olyan gondolatokig emelkedik, aminőket hiába keres a vallás szentesítette gondolatvilágban. A katarzis nála embersége tisztítótüzet, nem pedig megcsonkítását vagy feladását jelentette, más szóval: sohasem árulta el önmagát. Az egész ember kívánt átmenni a katarzis tüzén, és az egész ember akart győztesen kikerülni abból. Rákóczinak kellett valaki, akinek életnagyságban mutathatja meg önmagát, mert a katarzis fenntartás nélküli vallomást követel. Ebben pedig nem volt elég az absztrakt, előírászerű isten, azt otthagytá Groboisban a kamalduli barátoknál, és magából vetített ki istent magának, saját, egyre jobban megtisztuló énje előtt borult le, neki gyónt, önmagával folytatott párbeszédet. Gyónása pedig távolról sem szokványos ájtatoskodás, nem csupán „bűneit” mondja el, de sorra veszi terveit és emberi igényeit alázatosan, de konokul. Művében egymás mellett futnak a külső meg a belső élet dolgai és eseményei. Nála nincsen különbség külső és belső élet között, mert az uralkodás neki világot teremtő munka, és csupán az fáj, hogy olykor emberi kicsinységek irányították, nem maradt mindig a teremtés „isteni” szintjén. Az egyház tudorai megállapították írásai eretnekségét, Rákóczi pedig tiltakozott, nem akart szakítani az egyházzal, mert végül már csupán ez a fonál fűzte a „keresztény világhoz”. Ez azonban mit sem változtat a tényeken. Vallásossága sok tekintetben rokon Adyéval, bár katolikus alkatú, s két századdal korábban keletkezett, de mindkettő a legközvetlenebb, a legbizalmasabb hangon beszél Istenéhez. Azt se feledjük, hogy végső dolognak Rákóczi az Örök Igazságot hitte. Akár a néplelékeknek s a folklórnak, néki is az „Örök Igazság” volt legszebb álma és ethosza. Ezáltal is humanizálta a „vallást”.

Rákóczit és a kurucságot egy 1913-ban megjelent munka fölötté elmarasztalta. Írója úgy vélte, hogy a nemzet mindkettőt kivetette tudatából. Azt sem titkolta, hogy a 67-es korszak elragadtatót híve, mert a nemzetet hatalmas fejlődés útjára vezérelte, s ezen „büszkén” haladunk tovább. Őt esztendő múltán a történelmi ország összeomlott, és kiderült, hogy vezető rétegeink akkor tévesztettek utat, midőn Rákóczi és a kurucság hagyományát botorul elvetették. De vizsgáljuk meg legalább az irodalom területén, hogy Rákóczit és a kurucságot csakugyan teljesen elfeledtük? A hivatalosokra találó ez a megállapítás, annál kevésbé a hivatottakra. Adyban, legnagyobb lírai feltörésünkben, aki csakugyan évezredek hőjét s havát hozta, a kurucság új életre kelt. Múltunkból mindenekfelett két hagyományhoz ragaszkodott: Dózsához és a kurucsághoz. Korántsem utánozta a kuruc költészetet, nem állott meg ébresztgetésénél, de tovább teremtette. A *Szeretném, ha szeretnének* első ciklusa az *Esze Tamás komája* címet viseli, Ady hitet tesz a népi kurucság mellett. Első igazi, egyben legnagyobb kuruc verse, a *Bujdosó kuruc rigmusa*, a „szent háború” sorséneke. Megírta Esze Tamás végzetének merész, új arcú balladáját, majd a borpárában feltűnő harculátomást. Midőn az irodalmi salabakterek megtámadták, kurucosan válaszolt (*A harculátok megharcoltuk*). Nem sokkal a világháború előtt megindult a két kuruc párbeszéde, s ez a versekbe sűrített dráma tovább folyik a világháború éveiben. Kérdem: kaphatott volna különbség elégtételt Rákóczi és a kurucság Ady történelmi továbbzengésénél?

Mikor Babits Mihály a két világháború között minden fényt kioltó szél közeledését érezte, szétkiáltotta, hogy ember kell majd lámpánkat tartani, szítani tüzet, és a legméltóbb példának mutatott: „*hogy úgy lobogjon, mint mikor ama / kuruc tudó fűtt rá s ama dacos kar / intett vele Isten felé: Ady!*”

A példa s az eszmény a kuruc Ady volt.

Óbudán, 1975. december—1976. január.